

گزارشی از برگزاری نمایشگاه کتابهای چاپ سنگی

به همت کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و به منظور آشنایی محققین، اساتید و اندیشمندان بابخشی از منابع موجود در کتابخانه، نمایشگاهی از کتابهای چاپ سنگی از ۵ الی ۱۵ اسفندماه ۱۳۶۹ در محل کتابخانه برگزار شد. هدف اساسی از برگزاری این نمایشگاه، فراهم نمودن زمینه‌ای برای تشدید همکاری‌های بین کتابخانه‌ای به منظور ایجاد یک ارتباط منطقی، پویا و رسا با سایر مراکز و سازمانهای پژوهشی و اطلاع‌رسانی بوده است.

این نمایشگاه که اولین نمایشگاه کتابهای چاپ سنگی پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است، نتیجه تلاشهای مستمر مسئولین و کارکنان کتابخانه مرکزی در چندماهه اخیر می‌باشد.

مراسم افتتاحیه این نمایشگاه در حضور اساتید، محققین، دانشجویان، تنی چند از مسئولین کتابخانه‌های کشور و خبرنگاران با تلاوت آیاتی از کلام... مجید آغاز، سپس آقای دکتر حریرچی ریاست کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران ضمن خیر مقدم به مدعوین، به تشریح تاریخچه صنعت چاپ خصوصاً چاپ سنگی پرداخت و در فرازی از سخنان خود یادآور شد که «این نمایشگاه که تنها نمایانگر گوشه‌ای از منابع چاپ سنگی موجود در کتابخانه است به عنوان نقطه عطف جدیدی در ادامه فعالیت‌های کتابخانه برای استفاده بیشتر از میراث‌های علمی و فرهنگی کشور در نظر گرفته شده است.»

آنگاه دکتر محمد رحیمیان رئیس دانشگاه تهران نیز طی سخنانی نقش دانشگاه را در برپایی این نمایشگاه چشمگیر دانست و افزود: «توان فرهنگی هر جامعه‌ای به دو عامل اساسی و عمده وابسته است. نخست تمدنی که از اعصار گذشته به ارث رسیده و دیگری وجود نسلی که بتواند از این تمدن سود جسته و با تمسک به آن در مقابل شرایط متغیر اجتماعی پایداری نماید.»

دکتر رحیمیان با اشاره به این نکته که کتابخانه‌ها بار سنگین میراث فرهنگی و علمی کشور را به دوش می‌کشند گفت: «از جمله موارد علمی که در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران محافظت و نگهداری می‌شود کتابهای چاپ سنگی است. اهمیت ویژه کتابهای چاپ سنگی یکی به سبب قدمت آن کتب و دیگری بخاطر بروز یک سلسله آفرینشهای هنری است که از ذهن خلاق هنر آفرینانی بر روی صفحات کاغذ نقش بسته که سائیان متمادی، علیرغم وجود محدودیتهای چاپ، از هیچ کوششی دریغ نوزیده‌اند تا بتوانند محتوای این کتب را با ارزشهای هنری آمیخته سازند.»

آقای حسن صادقلو، معاون کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، نیز طی مصاحبه‌ای تحت عنوان «میراث فرهنگی در نمایشگاه کتابهای چاپ سنگی» با خبرنگار روزنامه رسالت، هدف از برگزاری نمایشگاه را چنین اعلام کرد:

«... از اهدافی که در این نمایشگاه مطرح است انگیزه سازی است. می‌دانید که بحث تصحیح و مقابله در ارتباط با گنجینه‌های فرهنگی قدیمی یکی از مسائل رایج در دنیا و از جمله در کشور ایران است. لازم است که کتب را تصحیح کنیم، تحشیه بر آنها داشته باشیم و از این حرکت‌های فرهنگی. ما اعتقادمان این است که چاپهای سنگی هم از نظر زمان و هم از نظر وضعیت‌ی که امروز دارند از نظرها پنهان هستند و در عرصه جامعه نیستند، بطوریکه حتی از دسترس محققین کشور هم بدور می‌باشند و ما یکی از

اهداف عمده‌مان این بود که انگیزه تحقیق، تحشیه و تصحیح را در ارتباط با این نسخ قدیمی ایجاد کنیم...»

کتابهایی که در این مجموعه به‌نمایش گذاشته شده بود به‌دوازده موضوع زبان و ادبیات فارسی، زبان و ادبیات عرب، واژه‌نامه‌ها، تاریخ و جغرافیا، پزشکی، تفسیر قرآن، اخلاق اسلامی، حقوق شیعی، اصول فقه شیعی، زندگینامه‌ها، سفرنامه‌ها و کتابهای درسی اختصاص داشت و به‌همراه آن تصاویری زیبا از کتابهای چاپ سنگی که توسط متخصصین امر انتخاب شده بود به‌مکان نمایشگاه جلوه‌ای خاص و دلپذیر می‌بخشید.

چاپ سنگی چیست؟

چاپ سنگی نوعی چاپ مسطح است که هم به‌عنوان فرآیند چاپ هنری و هم به‌عنوان فرآیند چاپ تجاری بکار می‌رود. با این تفاوت که در کارهای هنری از سنگ چاپ و در چاپهای تجارتی از صفحه‌های فلزی استفاده می‌کنند. در این روش تصویر را معمولاً بصورت معکوس با مداد یا مرکب لیتوگرافی، که محتوی صابون یا چربی است، بر روی سنگ یا صفحه فلزی رسم می‌کنند. اسید چرب این مرکب، صابونی نامحلول بر روی صفحه می‌سازد که مرکب چاپ را بخود می‌گیرد و آب را رد می‌کند. سپس طرح رسم شده بر صفحه را بوسیله صمغ عربی و محلول جوهر شوره تثبیت می‌کنند. جوهر شوره اطراف نقش‌ها را کمی می‌خورد و نقش بصورت برجسته باقی می‌ماند. پس از شستن تصویر با ترابانتین و آب، صفحه فلزی یا سنگی آماده آن می‌شود که با نورد، مرکب چاپ بر آن بمالند و چاپ بر صفحات کاغذ را شروع کنند.

اگرچه این روش چاپ حدوداً در سال ۱۷۹۶ م. (برابر با ۱۲۱۷ ق. ۰) در آلمان اختراع شد، اما رواج آن به‌پیروی از کتابهای چاپ هندوستان

که به سال ۱۲۲۵ ق. در کلکته آغاز شده بود باز می‌گردد. در ایران برای استفاده از این روش، نوشته را با مرکب چرب بر روی کاغذهای آهارزده با نشاسته می‌نوشتند و برسنگ برمی‌گرداندند و با فشار به آن منتقل می‌کردند. باقی کارها بهمان صورت که در بالا گفته شد انجام می‌گرفت.

تاریخ چاپ سنگی در ایران

در زمینه ورود اسلوب چاپ سنگی به ایران اقوال مختلف و متعددی وجود دارد. اما با اطمینان می‌توان گفت که این صنعت در دودهده ۴۰ و یا ۵۰ سال ۱۲۰۰ ق. وارد ایران شده است. از بین شهرهای مختلف ایران، تبریز را در دایر کردن چاپ سنگی پیشقدم می‌دانند و سال ۱۲۶۰ ق. را زمان حقیقی تأسیس آن در تهران بحساب می‌آورند و سالهای ۱۲۶۹ تا ۱۲۷۰ ق. را از نظر نوع چاپ کتاب، سالهای چاپ سنگی اعلام می‌کنند.

صنعت چاپ سنگی مدت نزدیک به پنجاه سال یگانه روش چاپ در ایران بود و تا اواخر دوره قاجاریه تقریباً هرچه در ایران چاپ می‌شد با چاپ سنگی بود و پس از آن مجدداً چاپ سربی، که از ابتدا تنها صنعت چاپ در ایران بود، رواج یافت.

فهرست نویسی کتابهای چاپ سنگی

فهرست نویسی کتابهای چاپ سنگی، همچون کتابهای چاپی، برپایه قوانین بین‌المللی است. الا آنکه رده‌بندی کتابها بنابر دلایلی، از جمله حالت جنگ مانند بودن بخشی از آنها، براساس قطع یا اندازه انجام گرفته است. معروفترین این اندازه‌ها عبارتند از :

- ۱- بازوبندی - با اندازه تقریبی از ۲۰×۳۰ میلیمتر.
- ۲- بغلی - با اندازه تقریبی از ۴۰×۶۰ میلیمتر.
- ۳- جانمازی - با اندازه تقریبی از ۷۰×۱۲۰ میلیمتر.
- ۴- حمایلی - که همان اندازه جانمازی ولی با قطر بیشتر است که آنرا در زیر لباس رو و بطور حمایل آویزان می‌کردند.

- ۵- نیمربعی با اندازه تقریبی ۱۶۰×۲۴۰ میلیمتر.
- ۶- وزیری کوچک - با اندازه تقریبی ۱۶۰×۲۲۰ میلیمتر.
- ۷- وزیری - با اندازه تقریبی ۱۶۰×۲۴۰ میلیمتر.
- ۸- وزیری بزرگ - با اندازه تقریبی ۲۰۰×۳۰۰ میلیمتر.
- ۹- سلطانی - با اندازه تقریبی ۳۰۰×۴۰۰ میلیمتر.
- کتابهایست که در دوره مغول و تیموری برای سلاطین آماده می‌شد و بهمان مناسبت «سلطانی» عنوان یافته است.
- ۱۰- رحلی کوچک - با اندازه تقریبی ۲۵۰×۴۰۰ میلیمتر.
- ۱۱- رحلی - با اندازه تقریبی ۳۰۰×۵۰۰ میلیمتر.
- ۱۲- رحلی بزرگ - با اندازه تقریبی ۳۵۰×۶۰۰ میلیمتر به بالا.
- ۱۳- بیاض - صورتی است که طول و عرض کتاب برخلاف معمول باشد.

۱۴- خشتی - صورتی است که طول و عرض کتاب، تقریباً چهار-گوش، به یک اندازه باشد.

در این رده بندی نشانه‌ها و اندازه‌هایی که معیار تقسیم کتابهاست،

شرح زیر است:

- کد A شامل کتابهایی که طول آنها از ۲۷ سانتی‌متر بیشتر است.
- کد B شامل کتابهایی که طول آنها از ۲۳ تا ۲۷ سانتی‌متر است.
- کد C شامل کتابهایی که طول آنها از ۱۹ تا ۲۳ سانتی‌متر است.
- کد D شامل کتابهایی که طول آنها از ۱۹ سانتی‌متر کمتر است.

کد T (Tex) شامل کتابهای درسی.

بر این اساس شماره راهنمای کتاب، همان شماره ترتیب کدهای مختلف است که بصورت کسری نوشته می‌شود، و برای مشابهت با شماره راهنمای سایر کتابها، کد گذاری و ارقام به انگلیسی بوده و فاقد هر گونه نشانه اضافه می‌باشد.

موضوع کتابهای چاپ سنگی

دوران عمر چاپ سنگی، که به بیش از چند دهه نمی‌رسد مصادف با ایامی است که علوم و تکنولوژی جدید بصورت امروزی وارد کشور نشده و تحصیل در چارچوب علوم متداول آن دوره، که به مباحثی نظیر اسلام‌شناسی، فلسفه، منطق، ادبیات و ... می‌پرداخت، ممکن بود. این عمر کوتاه از يك سو، و از سوی دیگر عدم توجه سیاست‌گذاران آن دوران به جذب و کسب علوم جدید باعث شد، تا دامنه موضوع‌پذیری کتابهای چاپ سنگی محدود گردد. بطور کلی موضوعات اصلی که بتوان گفت کتابهای چاپ سنگی پیرامون آنها نوشته شده است عبارتند از:

بررسی مسائل اسلامی نظیر تفسیر قرآن، اخلاق اسلامی و ...

بررسی مسائل شیعی نظیر حقوق شیعی، اصول فقه شیعی و ...

ادبیات فارسی شامل دیوان‌ها، تذکره‌ها و ...

ادبیات عرب شامل صرف و نحو و ...

پزشکی قدیم.

تاریخ و جغرافیا.

زندگینامه‌ها.

فلسفه.

منطق.

تصوف و عرفان.

و برخی مطالب جنگ گونه دیگر.

منابع :

(۱) دائرةالمعارف فارسی - غلامحسین مصاحب - بخش اول جلد

دوم ص. ۲۵۴۶ و ۲۵۴۷.

(۲) فصلنامه هنر - شماره هفتم - سال ۱۳۶۳ - مقاله چاپ سنگی

حیات، تازه‌ای در کتابت از حسن هاشمی دهکردی.